

УДК 94(477)

ЗАХАРЧЕНКО О. О.

м. Миколаїв, Україна

БОЙОВІ ДІЇ КАВАЛЕРІЙСЬКИХ ЧАСТИН І З'ЄДНАНЬ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано бойові дії кавалерійських частин і з'єднань Червоної армії в період Великої Вітчизняної війни, показано їх зростаючу роль і значення в ході наступу радянських військ під час визволення України.

Ключові слова: кавалерія, прорив, рейд, наступ, маневр, механізовані війська, оточення, операція.

Постановка проблеми. Золотими літерами в славетний літопис Великої Вітчизняної війни назавжди вписана героїчна сторінка – ратний подвиг кавалерійських частин і з'єднань Червоної армії в боях із нацистськими загарбниками. Кавалерія у взаємодії з іншими родами військ радянських збройних сил зробила вагомий внесок у розгром ворога. В полум'ї війни загартувалось і зросло ціле сузір'я талановитих і обдарованих радянських полководців нової генерації, які були прихильниками активних, маневрених і наступальних дій. У переважній більшості це колишні кавалеристи: Жуков і Рокоссовський, Баграмян і Малиновський, Катюков і Рибалко. Командний склад Червоної армії досяг великих успіхів у боротьбі з ворогом, збагатив військово мистецтво новими прийомами ведення збройної боротьби й висунув із свого середовища таких видатних кавалерійських командирів, як Доватор, Белов, Кириченко, Крюков, Селіванов, Осліковський і Плієв. Кавалерія по праву належала до військової еліти збройних сил – в кінці війни із семи кавалерійських корпусів шість були удостоєні почесного звання гвардійських. Кіннотники брали участь у всіх основних оборонних та наступальних операціях наших військ. До появи в Радянському Союзі великих самостійних і боєздатних механізованих і танкових з'єднань і об'єднань (корпусів та армій) кавалерійські частини доволі довго залишалися єдиними маневреними засобами оперативного рівня, успішно вирішуючи складні бойові завдання. Найбільш ефективно діяла кіннота у неймовірно важких кліматичних умовах зими, відлиги, ранньої весни і пізньої осені, коли моторизовані війська через суцільне бездоріжжя втрачали мобільність і були не здатні деякий час здійснювати швидкий маневр у ході операцій. Ка-

валерії належало важливе місце в розгромі вермахту під Москвою і Сталінградом, у Корсунь-Шевченківській битві і визволенні Північного Причорномор'я. Невибагливі до постачання і якості фронтних доріг, кавалерійські частини вочевидь довели свою перевагу при здійсненні глибоких проривів і стрімких рейдів по тилах противника, у його переслідуванні, веденні боїв на зовнішньому та внутрішньому фронті оточення ворожих військ.

Аналіз джерел. На жаль, в історіографії війни недостатньо уваги приділяється гучним подвигам легендарних кавалеристів. Не розуміючи справжньої ролі кавалерії Червоної армії у розгромі відбірних військ вермахту та його союзників дехто, іронізує з цього приводу, вважає кінноту анахронізмом і відлунням минулого. Мовляв, у добу «броні і моторів» кавалерія апіорі не здатна належним чином конкурувати з потужними бронетанковими і моторизованими частинами. Кавалерія довгі роки не заслужено несла на собі клеймо застарілого і не пафосного роду військ [9, с. 368]. Першим глузувати і насміхатись з кавалеристів почав німецький «танковий геній» Г. Гудеріан у своїх мемуарах «Спомини солдата». Потім естафету в глумління кінноти підхопили радянські історики О. Г. Харьков і В. О. Анфілов, популярний письменник-мариніст Валентин Пікуль. Відчайдухів-кавалеристів (як радянських так і польських) зневажливо висміювали, зображали нехай і хоробрими, але тупими і затятими ретроgrадами, «божевільними, що кидаються у кінному строю на танки з шашками і піками» [8, с. 132–135]. Гадається, що настав час внести повну ясність у цьому непростому питанні. Що порушена автором тема є важливою і актуальною засвідчили виступи учасників Всеукраїнського науково-практичного семінару

«Велика Вітчизняна війна: пам'ятай минуле заради майбутнього», який відбувся у жовтні 2011 р. у Миколаєві на базі кафедри військової підготовки МНУ ім. В. О. Сухолинського і Миколаївського муніципального колегіуму. Одна із секцій семінару – «Бойова діяльність кавалерійських частин і з'єднань на території України у роки Великої Вітчизняної війни» була цілком присвячена дослідженню цієї проблеми [3, с. 13–14]. Тому метою статті стане спроба автора спростувати поширені стандартні думки та міфи щодо дій кавалерійських частин і з'єднань у роки війни з нацизмом, показати їх зростаючу роль і значення в ході наступальних операцій Червоної армії під час визволення України.

Виклад основного матеріалу. За своєю сутністю, характером і засобами ведення усі війни в історії людства слід умовно розділити на два типи: позиційні і маневрені. Яскравим прикладом війни позиційної стала Перша світова війна. Короткий маневрений її період у серпні–вересні 1914 р. згодом змінився довгою, виснажливою окопно-траншейною кризою. Щит видався значно сильнішим меча. Навіть поява на полі бою отруйних газів, танків і авіації не спроможні були суттєво змінити перебіг позиційної збройної боротьби. Війна велась на виснаження і перемогти в ній могли тільки країни, які мали величезні і невичерпні матеріальні і людські ресурси. Одразу після завершення війни, по гарячим слідам, військові експерти задумалися над питанням – як подолати позиційний глухий кут, прогнозували – якою буде наступна війна? Саме сумний досвід Першої світової війни – позиційної, позбавленої маневру, привів їх до невтішного висновку – у майбутніх війнах кіннота ніколи більше не буде відігравати помітну роль і її поквапились відправити в утиль, на звалище історії, не розглядали всерйоз. Дійсно, наприкінці світової війни кіннота значно скоротилася майже в усіх воюючих арміях. Так, якщо у французькій армії у 1914 р. було 10 кавалерійських дивізій, то у 1918 – залишилося лише 6 [17, с. 151–152]. У ході бойових дій кінноту, як правило, спішували і використовували як піхоту, оскільки у чільних бойових порядках, насичених вогневими засобами, кінь, що являв собою велику і помітну ціль, став дуже вразливим. Після за-

вершення війни, виходячи з її досвіду, військові аналітики вважали, що відтепер оборона значно сильніша наступу. Тому, наприклад, у Франції канонізували досвід Першої світової війни і вся подальша підготовка країни у міжвоєнний період звелось виключно до максимально можливого посилення позиційної, заздалегідь підготовленої оборони вздовж франко-німецького кордону і будівництва так званої «лінії Мажино». Саме досвід позиційної війни став взірцем для більшості європейських стратегів. Хоча у 1916 р. російський генерал О. О. Брусилов, долаючи позиційну кризу, здавалося здійснив неможливе – прорвав австро-угорські позиції на величезному фронті – 550 км і заглибився на 60–150 км. Однак довершити розгром імперії Габсбургів йому тоді так і не вдалося, оскільки проламавши ворожу оборону він не зміг у цю гігантську порожнечу негайно ввести у прорив могутні рухомі з'єднання, які б завершили остаточну поразку противника. Австро-угорці за допомогою німців, які із Західного фронту перекинули сюди свої війська, хоч і зазнали серйозної поразки, але швидко відновили суцільний фронт і заставили росіян відмовитись від подальшого наступу. На фронті знову запанувала рутинна, позиційна, окопно-траншейна оборона: меч вкотре виявився слабкішим щита.

Зовсім іншою, як за характером бойових дій, розмахом та прийомами збройної боротьби стала Громадянська війна, яка запалала на безкрайніх просторах російської імперії, що розпалася в наслідок революції і повалення царизму. Вона стала абсолютним антиподом Першої світової війни. Оскільки через величезний розмах і значні території жодній із воюючих сторін не вдалось створити суцільної позиційної оборони, Громадянська війна носила виключно маневрений, швидкоплинний характер, де вирішальну роль відігравали перш за все рухомі мобільні з'єднання – великі кавалерійські частини. Головне в такій війні за висловом О. В. Суворова «швидкість і натиск» – стрімкий і раптовий для противника маневр, обходи і обхвати, рейди, дії в оперативній глибині і в тилу ворога, де перемога досягається насамперед не вогневим валом і кількісною перевагою, а рішучим маневром. Саме в Червоній армії у 1919–1920 рр. вперше з'явився той засіб здолання оборони і розвит-

ку успіху у прориві, якого не було на той момент у жодній армії світу – 1-а і 2-а кінні армії С. М. Будьонного і П. К. Миронова. У багатьох операціях Громадянської війни, на думку учасника вищезгаданого семінару воєнного історика Володимира Бережинського, кавалерія складала майже половину усіх військ. Основним засобом її бойового застосування був наступ у кінному строю (кінна атака), підтриманий вогнем кулеметів з тачанок. Але коли умови місцевості і опір противника різко обмежували дії кавалерії в кінному строю, вона починала одразу вести бій у спішених бойових порядках, уже як піхота. В умовах Громадянської війни кіннота успішно вирішувала різні бойові завдання, виявляла рухомість, раптовість ударів, швидкість і рішучість дій. Після війни вона довго залишалась багаточисленним родом військ і ділилась на стратегічну (кавалерійські дивізії і корпуси) та військову (підрозділи і частини стрілецьких з'єднань).

Одразу по завершенні Громадянської війни в Радянському Союзі був узагальнений її досвід. Радянські воєнні теоретики В. Триандафілов та Г. Іссерсон в своїх роботах, написаних наприкінці 20-х початку 30-х рр. минулого століття висунули теорію глибокої операції. Головне в їх працях – спроба запобігти втягванню у затяжну позиційну війну і обґрунтування ідеї прориву ворожої оборони за допомогою ударних армій на значну глибину [6, с. 12]. Радянська військова наука, базуючись на досвіді **не позиційної, а маневреної війни** (виділено авт.), у той період набагато випереджала час і саме її основні положення згодом використали німецькі стратеги, розробляючи доктрину блицкригу – блискавичної маневреної війни. Суть ідеї глибокої операції полягала у рішучому і швидкому подоланні оборони противника на всю глибину, в прориві на вибраній вузькій ділянці фронту з подальшим стрімким розвитком тактичного успіху в оперативний і негайним введенням потужної рухомої групи, основу якої складатимуть бронетанкові і механізовані війська. Ось тут резонно задати питання – яка роль у теорії глибокої операції відводилась кавалерійським частинам і з'єднанням Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА)? Відповідаючи на нього слід згадати видатного радянського теоретика довоєнного періоду, колиш-

нього кавалерійського полковника російської імператорської армії Б. М. Шапошникова. Саме його перу належить теорія, яка стала основою бойового застосування кавалерії РСЧА. У 1923р. він написав книгу «Кіннота (кавалерійські нариси)». Ключовою тезою в його праці стала проблема реорганізації червоної кінноти в нових умовах, наближаючи її дії до піхотних порядків [8, с. 139–140]. Легендарний герой Громадянської війни С. М. Будьонний, якого звикли зображати чомусь відсталим ретроградом і ворогом механізованих армій, як раз був палким прихильником ведення перш за все маневреної війни, в якій кіннота мала довершити розгром ворога [8, с. 141]. Ці важливі настанови незабаром були зафіксовані у польових Статутах РСЧА 1936 і 1939 рр. Вони закріпили те положення, що в разі потреби кіннота має діяти в піхотних порядках і використовуватись у розвитку прориву, у тилу противника, у рейдах і переслідуванні. Однак при першій же можливості кавалерійські частини і з'єднання необхідно, після закріплення на нових рубежах, одразу відводити в тил і зберігати їх для подальших наступальних маневрів. Дії кавалерії у всіх випадках мали надійно прикриватися з повітря від ворожої авіації [8, с. 142]. Таким чином, тактично кавалерія наближалась за бойовим застосуванням до мотопіхотних частин і з'єднань, але пересувалася вона не на автотранспорті, а на конях. Тільки в цьому й полягала різниця. Перед боєм вершники спішувалися, а коноводи миттєво відводили коней із поля бою в укриття. Самі ж кавалеристи вели бій як звичайна піхота. Цей тактичний прийом кіннотники неодноразово успішно використовували в ході Великої Вітчизняної війни.

За роки перших п'ятирічок у СРСР було створено могутній військовопромисловий комплекс, що дало можливість максимально швидко наситити Червону армію танками, тягачами, автотранспортом. Якщо у 1929 р. в РСЧА було усього 89 (здебільшого трофейних) танків і відсутнє власне масове виробництво бронетехніки, то на 22 червня 1941 р. у діючій армії нараховувалось уже понад 22,6 тис. танків вітчизняного виробництва, тобто більше ніж в усіх арміях світу разом узятих [15, с. 220]. Перед війною різко зменшилась кількість кавалерії. На початок війни

у збройних силах нараховувалось лише 4 кавалерійські корпуси і 13 кавалерійських дивізій [8, с. 138]. Частина кавалерії була мізерною – на майже п'ятимільйонну Червону армію кавалеристів було всього 126 тисяч. Та як показав подальший хід подій на радянсько-німецькому фронті, зі скороченням кінноти явно поквапились. Тому вже у 1942 році (після втрати у 1941 р. 21,2 тис. танків) прийшлося знову багаторазово збільшувати кількість кавалерійських частин і з'єднань. Уже в лютому 1942 р. кількість кавалерійських корпусів зросла до 17, а кавалерійських дивізій до 87 [8, с. 152]. Однак у подальшому, з налагодженням з кінця 1942 р. виробництва танків і САУ, поставок бронетехніки по ленд-лізу й по мірі зростання в діючій армії кількості танкових корпусів і танкових армій, починається поступове скорочення кавалерії. Станом на 1 травня 1943 р. у Червоній армії залишилося 26 кавалерійських дивізій [7, с. 110].

На початку війни в прикордонних боях вермахт щент розгромив щойно створені радянські механізовані корпуси. На 10 липня 1941 р. Червона армія втратила 815 700 чоловік, 21 500 гармат і мінометів, 4013 літаків і 11 783 танки [1, с. 356]. Тому в липні 1941 р., згідно з директивним листом Ставки верховного головнокомандування (ВГК), усі мехкорпуси були розформовані у зв'язку з «повним вичерпанням матеріальної частини» [2, с. 344–345]. Створені замість них танкові бригади використовувалися перш за все як засіб підсилення піхоти в бою, вони були не спроможні вести самостійні масштабні наступальні операції. Кинуті радянським командуванням наприкінці червня 1941 р. у самовбивчі контратаки громіздкі і неповоротні мехкорпуси, позбавлені зв'язку й управління, не маючи надійного прикриття з повітря і підтримки піхоти й артилерії довели свою цілковиту неспроможність, а відсутність належного постачання боєприпасами та паливом перетворило величезне скопище танків, броньованих автомобілів і вантажівок на безпомічну і безпорадну грудку заліза. Використавши всі наявні снаряди і паливо, танкові екіпажі просто кидали техніку, як непотріб, що в незліченній кількості дісталась ворогові у вигляді трофеїв. Непродуманий і бездарно організований контрудар мехкорпусів перетворився на їх

жахливу бійню [11, с. 3–5]. Співвідношення втрат радянських танків і німецьких становило 20 до 1 [10, с. 62]. Була по суті знищена майже вся бронетехніка РСЧА. Коли ж в оточення потрапляли піхотні частини Червоної армії, то не маючи достатньо транспорту і пального, використавши майже всі боєприпаси, малорухома піхота самотужки не здатна була вирватись із «котла», що призводило у більшості випадків до полону сотень тисяч червоноармійців, як у 1941 так і в 1942 роках. У той період війни єдиними з'єднаннями діючої армії, яким хоч і з великими втратами, але все ж таки вдавалося уникнути полону і виходити з оточення були кавалерійські частини, оскільки вони не залежали від постачання паливом (як бронетехніка) і зберігали рухомість і маневр (на відміну від піхоти).

Ключове місце у перемозі наших військ під Москвою взимку 1941–1942 рр. належало великим кавалерійським з'єднанням – дивізіям та корпусам. Як стверджує один із провідних сучасних російських воєнних істориків Олексій Ісаєв, у битві за Москву у Червоній армії по суті єдиними, що залишились боєздатними великими рухомими з'єднаннями були саме кавалерійські частини [8, с. 153]. Вони відіграли величезну роль у розгромі вермахту біля стін столиці Радянського Союзу. З'являються й перші гвардійські кавалерійські частини – радянська військова еліта.

Видатну роль кавалерія відіграла у переможному завершенні Сталінградської битви і в потужному наступі радянських військ взимку 1942–1943 рр. У великій стратегічній операції на оточення завжди потрібно не тільки закрити шлях до відступу противника і перерізати його комунікації, але й забезпечити зовнішній фронт кільця. Якщо замешкавшись втратити момент і не встигнути створити міцний зовнішній фронт оточення ворожих військ, то противник здатний ударами ззовні деблокувати оточених. Це завдання в ході Сталінградської битви у листопаді-грудні 1942 р. успішно вирішили кавалерійські частини діючої армії – 8-й кавалерійський і 3-й, 4-й, та 6-й гвардійські кавалерійські корпуси. Вибір пав саме на кавалерію, оскільки у Червоній армії на той момент було ще мало добре підготовлених механізованих з'єднань [9, с. 354]. Використовуючи кавалерійські части-

ни, наступаючі радянські війська змогли ефективно скористатись тимчасовим періодом відсутності суцільного фронту в донських степах для стрімких рейдів по тилах ворога і захоплення важливих у військовому відношенні пунктів, позицій і рубежів. Кавалеристи у кінному строю максимально заглиблювались на територію зайняту німецькими, італійськими, угорськими і румунськими військами, сіючи серед них розлад і паніку, а при підтримці танків і артилерії вже у піхотних порядках громили штаби і склади, захоплювали залізничні станції, мости, переправи та інші важливі пункти у глибокому ворожому тилу. На думку О. Ісаєва, без героїчних дій кіннотників 4-го кавалерійського корпусу генерал-майора Т. Т. Шапкіна в районі Котельніково, де вони зупинили щойно прибулу із Франції для деблокади оточених військ німецьку 6-ту танкову дивізію Е. Рауса, оточення і подальший розгром 6-ї німецької армії Ф. Паулюса могло взагалі не відбутися [9, с. 368].

Важливе місце радянській кавалерії відводилося у боях за визволення від ворожих зайд України у 1943–1944 рр. Корсунь-Шевченківську битву сучасники по праву називали «другим Сталінградом». У цій операції особливо відзначився 5-й гвардійський Донський козацький корпус генерал-лейтенанта О. Г. Селіванова. Разом із 27-ю і 4-ю гвардійською арміями вони міцно утримували і стискали внутрішній фронт оточення, а 5-а гвардійська та 6-а танкові армії створили зовнішній фронт оточення десяти німецьких дивізій і моторизованої бригади СС «Воллонія», в якій воювали бельгійські добровольці. Наступати нашим військам довелося у надзвичайно складних погодних умовах ранньої весни. Коли через небачену багнюку застряг і зупинився увесь автотранспорт, єдиними (окрім танкових бригад) з'єднаннями діючої армії, які здатні були вести наступальні дії в цих жахливих умовах залишались кавалерійські частини. «В густе в'язке місиво перетворився жирний український чернозем. – згадував лейтенант Шляпников. – А по цьому місиву в гарматних упряжках – коні і люди. Коні не йдуть-пливуть на животах. Батарейці також упряглися у шлейки й тягнуть, тягнуть гармати в одній упряжці із кіньми. За день усього метрів триста-чотириста уперед. Буває, падають,

знесилені і тут же в грязюці засинають... коні і люди» [12, с. 108]. Німецьке командування відхилило умови капітуляції і у ніч на 17 лютого 1944 р., скориставшись сильною хуртовиною і поганою видимістю здійснило останню відчайдушну спробу прориву у напрямку містечка Лисянка, де усього в десяти кілометрах від оточених безнадійно застрягла поспішаючи їм на допомогу німецька 1-а танкова армія генерала Г. Хубе. Тієї ночі козаки Селіванова при підтримці танків і артилерії вчинили завойовникам не бачене досі побоїще. Усе білосніжне поле у місці німецького прориву біля села Шендерівка стало червоно-чорним від крові і трупів німецьких вояків. Разом із ними загинув і їх командир генерал В. Штеммерман. Командуючий 2-м Українським фронтом генерал-армії І. С. Конєв побачивши наступного дня поле битви був приголомшений: «Не дивлячись на нашу перемогу, видовище було таким тяжким, що не хочеться згадувати його в усіх подробицях...» [5, с. 135]. Шаленою кавалерійською атакою у кінному строю козаки Селіванова рубали й переслідували в паніці втікаючого, цілковито деморалізованого, не здатного до організованого опору ворога. Це був один із небагатьох випадків за роки війни, коли кіннота показала, яку грізну силу вона собою являє, якщо використовується за своїм прямим призначенням – гнати і переслідувати супротивника, що повністю втратив стрій і управління.

Тісно взаємодіючи з танками, кавалерія стала основним учасником наступальних операцій Червоної армії у 1944 р. Характерною особливістю бойового застосування кавалерії в цей період стало формування кінномеханізованих груп (КМГ) – рухомих оперативних чи оперативно-тактичних об'єднань, створених у діючій армії для вирішення завдань розвитку прориву у фронтових, а іноді і в армійських наступальних операціях. Вони завжди діяли на головних напрямках наступу [4, с. 741]. У КМГ під єдиним командуванням об'єднувалися кавалерійські і танкові чи механізовані корпуси. Яскравим прикладом ефективного використання КМГ у глибокому рейді по тилах противника стали Березнегувато-Снігурівська та Одеська фронтові наступальні операції 3-го Українського фронту, проведені в період з 6 березня по 14 квітня

1944 р. У ході безупинного наступу була розгромлена 6-а німецька і частини 3-ї румунської армій, визволені міста Херсон (13 березня), Миколаїв (28 березня) і Одеса (10 квітня). У ніч на 7 березня 1944 р. в оперативний прорив у смузі наступу 8-ї гвардійської армії генерал-полковника В. І. Чуйкова, яка діяла на головному напрямку 3-го Українського фронту, вирушила КМГ в складі 4-го гвардійського Кубанського кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта І. О. Плієва і 4-го гвардійського Сталінградського механізованого корпусу генерал-лейтенанта Т. І. Танасчишина. Так розпочалось визволення території Миколаївщини від ворога героями-сталінградцями. Пройшовши пекельне горнило Сталінграду ці гвардійські корпуси, зведені в КМГ, по праву стали елітою Червоної армії. Крім бойового досвіду у них було те, чого так бракувало багатьом іншим з'єднанням радянських військ – вони встигли повірити у свої сили, відчутти смак перемоги і побачити на власні очі одну з найбільших катастроф вермахту [9, с. 446]. Командування КМГ здійснював видатний кавалерист Ісса Олександрович Плієв. Це був рішучий, грамотний, всебічно розвинений і добре освічений командир. Він до війни закінчив Військову академію ім. М. В. Фрунзе (1933 р.) і академію Генштабу (1941 р.) [4, с. 1158]. У Великій Вітчизняній війні Плієв бере участь з червня 1941 р. У битві під Москвою він командував 50-ю кавалерійською дивізією у складі 2-го гвардійського кавалерійського корпусу Л. М. Доватора. Плієв став видатним кавалеристом нової формації. Він прекрасно розумів, що з настанням епохи «броні і моторів» кавалерія повинна неодмінно взаємодіяти із механізованими військами. Тільки тоді вона набуде високих бойових якостей і здатна виконати складні оперативні завдання. 8 березня 1944 р. КМГ раптовою нічною атакою у кінному строю визволила Новий Буг, потім розсікаючи 6-у німецьку армію на дві ізольовані частини, стрімким кидком почала швидко просуватися на південь, занурюючись у глибокий рейд, завдаючи ворогу великих втрат і сіючи в його тилах неприхований страх, хаос і паніку. 9 березня плієвці визволили Баштанку, а 12–13 березня замкнули кільце оточення в районі Снігурівки, зустрівшись із наступаючими їм назустріч військами 5-ї ударної армії генерал-полковника В. Д. Цветаєва. Намагаючись

вирватись із вогняного кільця гітлерівці впродовж 13–14 березня кинулися у самовбивчі атаки в районі Новосергіївки, Новогороженого, Тарасівки, Новополтавки і Бармашово. За ці два дні німці і румуни втратили близько 25-ти тисяч солдатів і офіцерів, в полон потрапили понад 10 тис. завойовників. Усього в результаті Березнегувато-Снігурівської операції загальні втрати вермахту склали 36 800 убитими і 13 870 полоненими. Противник втратив близько 33% живої сили, 54% гармат, 60% мінометів, близько 100% танків і штурмових гармат, що мав до початку операції [7, с. 113]. Жалюгідні залишки і недобитки колись грізної 6-ї німецької «армії месників» покидавши в паніці важке озброєння й автотранспорт дрібними загонами все ж прорвалися з «котла» й спішно зайняли оборону на правому березі Південного Бугу, де нашвидкуруч німцями і румунами створювався новий потужний стратегічний рубіж оборони – «Бузький вал», який на думку німецьких військових стратегів мав остаточно зупинити радянський наступ на Півдні України. Війська Плієва радянське командування 17 березня негайно вивело з бою і передислокувало у район Новошмидтівка-Леопольд-Сухий Єланець. КМГ ретельно готувалась до нового рейду по тилах «армії месників». 21 березня 1944 р. на командний пункт кінно-механізованої групи генерал-лейтенанта І. О. Плієва в с. Сухий Єланець Новоодеського району прилетіли представник Ставки ВГК маршал О. М. Василевський, комфронтом генерал армії Р. Я. Малиновський, прибули генерали В. О. Судець, В. І. Чуйков і Т. І. Танасчишин [14, с. 11–15]. Тут відбулася важлива для подальшого ходу наступальних дій військова нарада. Представник Ставки поставив нове завдання перед КМГ – форсувати р. Південний Буг і здійснити глибокий рейд по тилах напіврозгромленої 6-ї «армії месників» у напрямку Одеси, створюючи загрозу обхвату й оточення усього німецько-румунського угруповання військ у пониззі Південного Бугу. Саме загроза нового «котла» у районі Миколаєва, на думку радянського командування, змусила б німецько-румунські війська відмовитись від подальшого утримання цього стратегічно важливого і добре укріпленого рубежу оборони вермахту в Північному Причорномор'ї. Адже втрата Миколаєва і Одеси, у свою чергу, ставила в абсолютно безнадійне положення ізо-

льовану із суходолу і залишену майже без підтримки з моря 17-ту німецьку армію на Кримському півострові. Ось чому, усвідомлюючи смертельну небезпеку прориву радянськими військами «Бузького валу», військово-політичне керівництво Третього рейху намагалося за будь-яку ціну не дати нашим бійцям закріпитися на плацдармах на правому березі Південного Бугу. Тому бої за прорив «Бузького валу» і утримання плацдармів у березні 1944 р. не поступалися за жорстокістю і жертвами аналогічним боям жовтня 1943 р. під час штурму «Східного валу» на дніпровських кручах. Важкі бої при форсуванні Південного Бугу в районі Нової Одеси і Ковалівки не дозволили кавалеристам Плієва і танкістам Танасчишина одразу піти у прорив. Тільки у ніч на 30 березня 1944 р., форсувавши р. Південний Буг біля села Акмечетські ставки, КМГ розвинула наступ у смузі 37-ї армії генерал-лейтенанта М. М. Шарохіна в обхід ворожого угруповання в бік Доманівки і Мостового для удару з північного напрямку на Березівку. Оволодівши стрімкою нічною атакою, цим важливим вузлом оборони ворога, кіннотники і танкісти Плієва одразу почали переслідувати в паніці відступаючі німецько-румунські частини, які, рятуючись від нового оточення і не звертаючи ніякої уваги на погрози головного командування вермахту, розпочали загальний відхід від «Бузького валу» по всій довжині фронту. Німецька оборона рухнула в перший же день наступу героїв-плієвців. Головне завдання КМГ полягало в швидкому просуванні вглиб ворожої території, щоб не дати гітлерівцям часу оговтатися й хоч якось перевести подих і закріпитися на нових позиціях для створення більш-менш організованої оборони. У цих умовах усе вирішувало саме безупинне й стрімке просування мобільних частин і з'єднань фронту, рішучий сміливий, несподіваний і раптовий маневр. Але біля станції Роздільна наші знесилені безперервним наступом війська зупинилися через страшену втому і наростаючий опір ворога. Плієв прекрасно розумів, що припинення наступальних дій негайно призведе до перегрупування сил противника, який, підтягнувши свіжі резерви, зможе знову організувати стійку оборону і цим зірвати вдалий початок Одеської операції 3-го Українського фронту. Митте-

во оцінивши ситуацію, уславлений полководець приймає єдине вірне рішення – особисто очолити нічну атаку у кінному строю [14, с. 48–49]. Сміливий і рішучий вчинок Плієва вирішив справу – масованою нічною атакою, яка виявилась абсолютною несподіванкою для ворога, кіннотники – кубанці у взаємодії з танкістами – сталінградцями оволоділи стратегічно важливою залізничною станцією Роздільна, де скопичилися тисяча вагонів – ключовим пунктом оборони вермахту на одеському напрямку. Ворожий фронт почав стрімко розсипатись, планомірний відступ перетворився одразу на безоглядну і панічну втечу німецько-румунських військ. Шлях на Одесу було відкрито. Саме в ході березневих боїв 1944 р. за звільнення Південної України наші воїни вийшли на державний довоєнний кордон із Румунією. 26 березня це здійснили війська 2-го Українського фронту маршала І. С. Конєва в ході Умансько-Ботошанської операції. Відкривалась перспектива розпочати визволення країн Європи від фашистської тиранії. Війська Конєва і Малиновського наприкінці березня звільнили Миколаївщину від ворожих зайд. Усього в ході Одеської операції 3-го Українського фронту ворог втратив 25 тис. убитими і 10 632 полоненими [7, с. 116]. Наші війська за місяць безперервних боїв остаточно відкинули німецько-румунські дивізії від Дніпра та Південного Бугу, визволили Херсонську, Миколаївську і більшу частину Одеської областей, кілька районів Молдавської РСР. Цілковито відрізненими від ворожих військ опинилися заблоковані в Криму 17-а німецька армія і кілька румунських дивізій, які менш ніж за місяць були повністю розгромлені і значна їх частина потрапила у радянський полон. Таким чином, кавалерійські, механізовані, танкові і піхотні з'єднання 3-го Українського фронту у взаємодії з повітряною армією очистили Північне Причорномор'я від німецько-румунських військ. Вирішальна роль у розгромі ворога належала мобільним з'єднанням фронту, перш за все кінно-механізований групі І. О. Плієва. На відміну від 1-го і 2-го Українських фронтів, кожний з яких мав по три танкові армії, 3-й Український фронт не мав жодної. Єдиними мобільними з'єднаннями були КМГ і 23-й танковий корпус. Саме від осколків німецьких авіабомб

загинули в ході наступу відважні танкові командири – генерал-лейтенанти Ю. Г. Пушкін, Герой Радянського Союзу, командир 23-го танкового корпусу (12 березня в с. Новоіванівка Баштанського району) та Т. І. Танасчишин (31 березня поблизу м. Березівка Одеської області). За здійснення блискавичного рейду в ході Одеської наступальної операції представник Ставки ВГК маршал Василевський 8 квітня 1944 р. у вітальній телеграмі до Плієва повідомляв: «Порушую клопотання перед урядом про присвоєння Вам особисто звання Героя Радянського Союзу. Упевнений, що Ви це в подальшому безумовно виправдаєте. Бажаю Вашим військам і Вам особисто подальших успіхів на благо нашої соціалістичної Батьківщини» [14, с. 73].

Отже, на завершальному етапі війни з нацизмом кавалерійські частини і з'єднання Червоної армії ще раз переконливо довели свою максимальну ефективність саме при здійсненні глибоких проривів і рейдів по ворожим тилам у несприятливих погодних умовах, здебільшого в нічний час, ведення боїв на зовнішньому та внутрішньому фронті оточення. Сім кавалерійських корпусів разом із шістьма танковими арміями у 1943–1945 рр. стали грізною зброєю в умілих і вправних руках, що розтрощила армію нацистської Німеччини і війська її сателітів.

Щодо питання ведення у глибокому ворожому тилу партизанської війни, то й тут кавалерійські частини показали себе якнайкраще. Особливо відзначилося в боях з окупантами та їх місцевими прислужниками прославлене кавалерійське партизанське з'єднання під командуванням М. І. Наумова. Воно було створене в січні 1943 р. На відміну від більшості партизанських командирів, Наумов був щирим прихильником активних, наступальних, маневрених дій. У 1943–1944 рр. його партизанське з'єднання здійснило декілька стрімких і спустошливих для ворога рейдів по окупованій території України, викликаючи паніку і жах у глибокому ворожому тилу, за два роки пройшовши з важкими боями майже сім (!) тисяч кілометрів. За проведення «Степового рейду (лютий – березень 1943 р.) капітан М. І. Наумов був удостоєний високого звання – Героя Радянського Союзу й одразу отримав чин генерал-майора. В ході другого рейду кавале-

рійське з'єднання Наумова з липня по грудень 1943 р. пододало 3471 км по території Пінської (БРСР), Житомирської, Київської та Рівненської (УРСР) областей. За цей героїчний рейд ініціативний, сміливий і безстрашний партизанський командир у січні 1944 р. нагороджений орденом Богдана Хмельницького I-го ступеня. В ході «Західного рейду» (січень–березень 1944 р.) загони М. І. Наумова у сутичках з ворогом пройшли 2241 км по окупованій території Рівненської, Волинської, Львівської, частини Дрогобицької областей та Люблінського воєводства Польщі [13, с. 262–263]. Михайло Іванович проявив себе активним прибічником маневреної партизанської війни, здібним і талановитим організатором єдиного в Україні кавалерійського партизанського з'єднання. Він завжди рішуче засуджував партизанських командирів, так званих «королів лісів» – Бегму, Грабчака, Малікова, Сабурова, Федорова, Шитова, які зі своїми загонами у 1941–1944 рр. базувалися виключно в лісистих і болотистих масивах українського і білоруського Полісся, уникаючи відриву від своїх баз і здійсненню глибоких рейдів по рівнинним та степовим районам України, де партизанський рух був тоді не значним [13, с. 306–308]. У меморандумі німецького зондерштабу «Р» (Росія) характеризуючи Наумова гітлерівці відмічали, що він «дуже небезпечний тим, що здатний створити раптову загрозу штабам, головним чином військовим і урядовим чином» [13, с. 264].

І на останок хотілося б остаточно розвінчати ще один застарілий, рясно присипаний історичним нафталіном стереотип. Мова йде про нібито тотальну моторизацію вермахту і військ СС. За штатом у кожній німецькій піхотній дивізії був розвідувальний кавалерійський загін чисельністю 310 чоловік. Він практично повністю пересувався верхи на конях – у його складі було 216 коней, 2 мотоцикли і 9 автомобілів [8, с. 180]. На початку Другої світової війни у складі вермахту в польській кампанії дійсно була лише одна кавалерійська бригада. Однак уже восени 1939 р. її було реорганізовано в кавалерійську дивізію. Наприкінці війни, у лютому 1945 р., у вермахті сформовано одразу дві кавалерійські дивізії – 3-я та 4-та. Із початком агресії Німеччини проти СРСР вермахт стрімко наступав, заглиблю-

ючись на сотні й тисячі кілометрів радянської території. Висока мобільність німецьких військ влітку – на початку осені 1941 р. досягала перш за все за рахунок величезного парку не тільки німецьких, але й сотень тисяч трофейних автомобілів, мотоциклів і навіть велосипедів захоплених гітлерівцями в окупованих європейських країнах. Однак, із настанням осінньої негоди, проливних дощів, у непролазному морі багнюки, суворої морозної зими й жадливого російського бездоріжжя німецька армія «забуксувала» і змушена була відтепер в основному використовувати саме гужовий транспорт для перевезення військ і техніки. Щодо нацистської військової еліти – Ваффен СС, то в їх складі воювали 8-а кавалерійська дивізія СС «Флоріан Гейер» (створена в червні 1942 р.), 22-а добровольча кавалерійська дивізія військ СС «Марія Терезія» (організована в квітні 1944 р.) і наприкінці війни – у березні 1945 р. формується 37-а добровольча кавалерійська дивізія СС «Лютцов» [16, с. 72, 98, 114].

Крім кавалерійських формувань вермахту і військ СС, із десятків тисяч колишніх радянських військовополонених і колабораціоністів, німці створили чисельні кавалерійські частини, які вірою та правдою служили їм аж до самого кінця «тисячолітнього рейху». Воюючи здебільшого проти власного народу, фашистські посіпаки особливо «відзначились» у боях із радянськими і югославськими партизанами, із звіриною люттю і нечуваною жорстокістю знущались над беззахисним цивільним населенням і військовополоненими. Жахливий і кривавий слід по собі в людській пам'яті назавжди залишили Калмицький кавалерійський корпус, XV Козачий кавалерійський корпус СС під командуванням Г. фон Панвіца, Кримсько-татарський легіон та інші фашистські поплічники і запродавці.

Висновки. Підводячи підсумок діям кавалерії в роки війни, необхідно виділити головне. Як показав хід Другої світової війни, кіннота зовсім не зникла з поля бою, як прогнозували до її початку деякі західні військові теоретики, а навпаки – кавалерійські частини і з'єднання існували й навіть кількісно зростали у багатьох воюючих арміях, в тому числі і у вермахті. Але тільки кавалерія Червоної армії відіграла помітну роль у боях на радянсько-

німецькому фронті, особливо у 1942–1944 рр. На завершальному етапі Великої Вітчизняної війни і блискавичному розгромі японської Квантунської армії кавалерійські корпуси здійснювали глибокі рейди, стрімкі обхвати й оточення військ противника, громили і знищували його живу силу і техніку, могутньою ратною ходою наближали нашу Велику Перемогу.

Список використаних джерел

1. Бешанов В. В. Танковый погром 1941 года. (Куда исчезли 28 тысяч советских танков?) / Владимир Бешанов. — Мн. : Харвест; М. : ООО «Издательство АСТ», 2000. — 528 с.
2. Бешанов В. В. Воевали на «гробах»! Упадок в танковых войсках. / Владимир Бешанов. — М. : Яуза-пресс, 2011. — 352 с.
3. Велика Вітчизняна війна: пам'ятай минуле заради майбутнього. Програма Всеукраїнського науково-практичного семінару 13–14 жовтня 2011р., м. Миколаїв. — 20 с.
4. Военный энциклопедический словарь. — М. : Большая Российская энциклопедия «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. — 1664 с.
5. Емельянов Ю. В. Десять сталинских ударов. Триумф генералиссимуса / Юрий Емельянов. — М. : Яуза, Эксмо, 2006. — 416 с.
6. Журавлёв Д. В. Военная техника Советского союза и Германии. Война брони и моторов 1941–1945 / Д. В. Журавлёв. — Харьков—Белгород: Книжный Клуб «Семейного Досуга», 2010. — 416 с.
7. Захарченко О. Роль кавалерійських частин і з'єднань Червоної армії в розгромі німецько-румунських військ на Півдні України. / Олексій Захарченко // Краєзнавчий альманах. — 2012. — № 1. — С. 108–118.
8. Исаев А. В. 10 мифов о Второй Мировой / Алексей Исаев. — М. : Яуза: Эксмо, 2010. — 416 с.
9. Исаев А. В. Мифы и правда о Сталинграде. / Алексей Исаев. — М. : Яуза: Эксмо, 2011. — 480 с.
10. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). / М. В. Коваль. — К. : Видавничий дім «Альтернатива», 1999. — 336 с.
11. Коструба М. «Українська Прохорівка» сорок першого. / Микола Коструба // Історія в школі. — 2011. — № 5–6. — С. 1–6.
12. Корсунь-Шевченковская битва. — К. : Политиздат Украины, 1975. — 303 с.
13. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений 1941–1944. / Колл. составителей: О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лоцицкий (рук.) — М. : ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. — 670 с.
14. Плиев И. А. Дорогами войны / И. А. Плиев. — М. : Книга, 1985. — 368 с.
15. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. — М. : ОЛМА — ПРЕСС, 2001. — 608 с.
16. Семенов К. К. Дивизии войск СС. История организации, структура, боевое применение / Константин Семенов. — М. : Яуза — пресс, 2007. — 288 с.
17. Требин М. П. Войны XXI века / Михаил Требин. — М. : АСТ; Мн. : Харвест, 2005. — 608 с.

ЗАХАРЧЕНКО А. А.

г. Николаев

БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ КАВАЛЕРИЙСКИХ ЧАСТЕЙ И СОЕДИНЕНИЙ КРАСНОЙ АРМИИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В статье проанализированы боевые действия кавалерийских частей и соединений Красной армии в период Великой Отечественной войны, показана их возрастающая роль и значение в ходе наступления советских войск во время освобождения Украины.

Ключевые слова: кавалерия, прорыв, рейд, наступление, маневр, механизированные войска, окружение, операция.

ЗАКНАРЧЕНКО О. О.

Mykolaiv

THE FIGHTING CAVALERY UNITS AND FORMATIONS OF THE RED ARMY DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

The article analyzed the fighting cavalry units and formations of the Red Army during the Great Patriotic War, shows their growing role and importance in the course of the Soviet troops during the liberation of Ukraine.

Keywords: cavalry, break, raid, attack, maneuver, mechanized troops, encirclement, operation.

Стаття надійшла до редколегії 04. 02. 2014

УДК 94(477)

БАХТІН А. М.

м. Миколаїв, Україна

ОБОРОННІ БОЇ У СЕРПНІ 1941 р. ТА ВИЗВОЛЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД НІМЕЦЬКО- РУМУНСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ У БЕРЕЗНІ 1944 р.

У статті розкриваються події Великої Вітчизняної війни і бойові дії по обороні м. Миколаєва у серпні 1941 р. і його визволенню у березні 1944 р.

Ключові слова: війна, наступ, оборона, визволення, рубіж, армія, дивізія, війська, фронт, фортеця.

Постановка проблеми. У даній публікації автор намагається висвітлити хід військових дій на території сучасної Миколаївщини в роки Другої світової війни. 1 липня 1941 року з території Румунії ворожі війська розпочали наступ проти радянських частин, але ворог зустрів організований супротив військ Південного фронту. Німецько-румунським військам за 10 днів наступу вдалося вклинитися на територію Радянського Союзу лише на 60–70 км [2, с. 168].

Виклад основного матеріалу. Давно стало безперечним, що радянсько-німецький Східний фронт був головним, вирішальним фронтом Другої світової війни. На ньому противник втратив 607 своїх дивізій. На Західному фронті – 176. І боротьба на Півдні України, була одна з самих кровопролитних і масштабних.

Вже через три тижні війська від румунського кордону з боями відступили до Миколаєва. Відходили не тільки війська, по дорозі до Херсону тягнулися із Миколаєва з візками біженці, які були навантажені домашнім скарбом та дітьми, йшли пішки з мішками та валізами за спиною. Коли в другій половині липня, з Москви прийшов наказ про початок ма-

сової евакуації обладнання і людей, бажаних евакуюватися було небагато: Миколаїв знаходився у глибокому тилу, тому ніхто не вірив, що місту загрожує небезпека і воно буде залишено радянськими військами. На початку серпня ситуація, як ми бачимо, різко погіршилася. Під Уманню потрапила в оточення значна кількість радянських військ і гітлерівці почали стрімко розвивати наступ.

З наближення лінії фронту до Миколаєва організували евакуацію основних промислових підприємств разом з кваліфікованими робітниками вглиб країни. 22 липня 1941р. Дунайська військова флотилія сконцентрувалася в Миколаєві. Адмірал Абрамов віддав наказ на передислокацію кораблів флотилій. Монітори «Ударний» і «Железняков» з одним із загонів бронекатерів зайняли вогневі позиції на ділянці Вознесенськ – Нова Одеса. Дивізіон бронекатерів у кількості 12 одиниць розвернувся позагінно на ділянках: Білоусівка – Нова Одеса, Нова Одеса – Кір'яківка, Кір'яківка – Матвіївка [5, с. 23]. 7-а рота морської піхоти супроводжувала по берегу групу кораблів, які включали монітори і загін бронекатерів. 17-а